

اصول و شیوه‌های فرزندپروری در نهج‌البلاغه

اعظم السادات حسینی نسب^۱

چکیده

فرزندپروری یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین وظایف والدین است که تأثیرات عمیقی بر رشد و توسعه شخصیت کودکان دارد. در دنیای امروز، با تغییرات اجتماعی و فرهنگی، چالش‌های جدیدی در فرزندپروری به وجود آمده است که نیازمند توجه و بررسی دقیق است. با این حال بسیاری از خانواده‌ها با همان تمرکزی که برای یک کار استفاده می‌کنند به مسئله فرزند پروری نگاه نمی‌کنند. امام علی (علیه السلام) که خود انسانی کامل و به عنوان معلم سوم انسان محسوب می‌شوند، علاوه بر این که خود دارای سیره‌ای نیک در تعلیم و تربیت فرزندان، شاگردان و مخاطبان خود می‌باشند در سخنانشان نیز به طرح کلی یک نظام تعلیم و تربیت صحیح پرداخته اند که نیاز به استنباط و استخراج دارد. بنابراین هدف از پژوهش حاضر بررسی اصول و شیوه‌های فرزندپروری در نهج‌البلاغه می‌باشد. یافته‌ها حاکی از آن است که با ارائه اصول و روش‌های عملی و قابل اجرا در فرزندپروری، به والدین کمک می‌کند تا با شناخت بهتر نیازها و رفتارهای کودکان، به بهبود روابط خانوادگی و ارتقاء کیفیت تربیتی خود بپردازند. این روش‌ها می‌توانند به عنوان نقشه‌راهی برای والدین به منظور ایجاد محیطی سالم و حمایتی برای رشد و شکوفایی فرزندان‌شان عمل کنند. پژوهش حاضر به شیوه توصیفی، تحلیلی و با استناد از منابع کتابخانه‌ای تألیف شده است.

کلیدواژه: اصول، تربیت، شیوه، فرزندپروری، نهج‌البلاغه.

^۱ سطح دو، حوزه علمیه حضرت زهرا (علیها السلام).

مقدمه

فرزندپروری به عنوان یکی از مهم‌ترین و چالش‌برانگیزترین وظایف زندگی والدین، نقشی کلیدی در شکل‌گیری شخصیت و آینده فرزندان دارد. این فرآیند نه تنها به تربیت و آموزش کودکان مربوط می‌شود، بلکه شامل ایجاد یک محیط امن و حمایتی برای رشد عاطفی، اجتماعی و فکری آنان نیز می‌باشد. در دنیای معاصر، با توجه به تغییرات سریع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، والدین با چالش‌های جدیدی در زمینه فرزندپروری مواجه هستند که نیازمند تجدید نظر و به‌روزرسانی رویکردهای تربیتی است. تغییرات در سبک زندگی، افزایش فشارهای اجتماعی، و ظهور فناوری‌های نوین، همگی بر نحوه فرزندپروری تأثیر می‌گذارند. والدین امروزی باید با چالش‌هایی چون زمان محدود، دسترسی به اطلاعات متعدد و گاه متناقض، و تنش‌های ناشی از زندگی مدرن روبرو شوند. این عوامل می‌توانند به احساس سردرگمی و ناامیدی در والدین منجر شوند و در نتیجه، تأثیرات منفی بر روی تربیت فرزندان داشته باشند. برای مواجهه با این چالش‌ها، نیاز به توسعه و بهبود روش‌های فرزندپروری احساس می‌شود. والدین باید با آگاهی از نیازهای روانشناختی و عاطفی فرزندان خود، مهارت‌های لازم را برای ایجاد ارتباط مؤثر و مثبت با آنها کسب کنند. در این راستا مصحف شریف نهج‌البلاغه که از زبان یک انسان کامل و معلم و مربی همه انسان‌ها بیان گردیده است و بعد از قرآن کریم به عنوان یکی از موثق‌ترین منابع در امر خطیر تعلیم و تربیت می‌باشد، به حق عرصه مفیدی برای استخراج اصول و شیوه‌های فرزندپروری و به کارگیری آنها در تعلیم و تربیت می‌باشد. این پژوهش به بررسی روش‌های عملی و مؤثر در فرزندپروری می‌پردازد که می‌تواند به والدین کمک کند تا با بهبود کیفیت تربیت، روابط

خانوادگی خود را تقویت کرده و به رشد سالم و متعادل فرزندان‌شان کمک کنند. مقالات و کتاب‌هایی در این زمینه و در ارتباط با موضوع پژوهش به صورت پراکنده نوشته شده است و هرکدام از این پژوهش‌ها به یک بحث در ارتباط با این موضوع پرداخته‌اند از جمله در مقاله: بررسی شیوه های فرزندپروری در مقطع کودکی و نوجوانی از دیدگاه اسلام، مؤلف: ایوب صلواتی، ۱۴۰۲ در این مقاله به بررسی شیوه های فرزندپروری در مقطع کودکی و نوجوانی از دیدگاه اسلام پرداخته است. در مقاله: معناداری اثر بخشی آموزش والدین کودکان نافرمان بر روش‌های فرزندپروری مادران و مشکلات رفتاری کودکان، مؤلف: حمیده حاجی سید رضی و دیگران، ۱۳۹۱ در این مقاله به بررسی اثر بخشی آموزش والدین کودکان نافرمان بر روش‌های فرزندپروری مادران و مشکلات رفتاری کودکان پرداخته شده است. هدف از مقاله حاضر، اصول و شیوه‌های فرزندپروری در نهج‌البلاغه است. در این مقاله حاضر سعی بر آن شده است تا ضمن پرداختن به مفاهیم کلیدی پژوهش، به اصول و شیوه‌های فرزندپروری در این جهت پرداخته شده است. بر این اساس ما در این پژوهش درصدد پاسخ به سؤالاتی هستیم که بیانگر و روشن‌کننده این تحقیق باشد ازجمله:

۱- اصول و شیوه‌های فرزندپروری در نهج‌البلاغه چیست؟

۲- منظور از تربیت چیست؟

۱- مفهوم شناسی

پیش از پرداختن به بحث‌های اصلی لازم است کلمات کلیدی و تأثیرگذار را که در این پژوهش مطرح است مورد بررسی لغوی و اصطلاحی قرار داده شود تا با روشن شدن مفاهیم آن‌ها، تبیین هرچه بیشتر بحث ممکن شود.

۱-۱- تربیت

تربیت از ریشه «رَبَوُ» به معنای زیادت و نمو^۱ و اصلاح^۲، پروردن و به کمال رساندن^۳ بوده و در زبان فارسی به مفهوم آموزش اصول ادب و اخلاق^۴ به کار می‌رود؛ این واژه همچنین در اصطلاح، به معنای پرورش آگاهانه و هدفمند ابعاد جسمی، غریزی، عقلانی، عاطفی و روحی انسان است و بر این اساس ابعاد گوناگون جسمی، روانی، اجتماعی، عاطفی، اخلاقی، جنسی و... را دربر می‌گیرد.^۵

۲-۱- اصول

اصول جمع اصل در لغت به معنای ارکان و پایه‌های هر چیز، قواعد و قوانینی که هر علم بر آن استوار است؛^۶ و در اصطلاح اصول به معنای قواعدی است که احکام بر آن پایه گذاری می‌شود.^۷

۲- جایگاه فرزندپروری

زیباترین سرمشق زندگی برای مربیان در جهت تربیت درست، وجود مبارک حضرت علی (علیه السلام) است. حضرت در نامه‌ای مفصل روش تربیت و اندیشه دقیق خویش را در مسأله تربیت فرزند خود حضرت امام حسن (علیه السلام) بیان کرده و برنامه خود را در جهت عواطف و احساسات دینی حضرت امام حسن (علیه السلام) شروع کرده است. در این زمینه می‌فرماید: «وَأَنَّ أَبْتَدِئَكَ بِتَعْلِيمِ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ تَأْوِيلِهِ وَ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ وَ أَحْكَامِهِ وَ حَلَالِهِ وَ حَرَامِهِ»^۸ «در آغاز تربیتت را با آموزش قرآن کریم و

^۱ ابن فارس، مقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۸۳.

^۲ جوهری، الصحاح، ج ۱، ص ۱.

^۳ مصطفوی، التحقيق، ج ۴، ص ۲۰.

^۴ دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۲، ص ۶۶۰.

^۵ فقیهی، تربیت جنسی مبانی و اصول و روشها از منظر قرآن و حدیث، ص ۹۹.

^۶ دهخدا، لغتنامه دهخدا، ص ۱۰۳۴.

^۷ همان.

^۸ نهج البلاغه، نامه ۳۱، ص ۳۹۴.

معنای دقیق آیات است و قوانین اسلام و احکام آن و مسائل حلال و حرام را به تو می‌آموزم.»
 بنابراین لازم است که والدین و مربیان قرآن کریم را به عنوان طرح زندگی و استوارترین قانون‌ها در فرهنگ اسلام وجود دارد و سودمندترین احکام که احکام الهی است و سودمندترین دانش که شناختن حلال و حرام الهی است به دختران و پسران آموزش داده شود و البته این امر با زور و خشونت و تنیدی نباید همراه باشد؛ بلکه باید در طی جلسات طولانی صورت گیرد که اگر این‌گونه انجام شود دیگر به عاطفه و احساس جوان ضربه نمی‌خورد و به روحش زخم وارد نمی‌شود و دیگر از دین خدا روی‌گردان نمی‌شود و به دست گرگانی که به ظاهر اهل محبت و دوستی هستند نمی‌افتد و در نهایت انسانیت و آدمیتش به دست این گرگان آسیب نخواهد دید و دیگر تبدیل به گرگی که لباس انسانیت دیگران را بدرد تبدیل نمی‌شو؛ زیرا این تعلیم درست و مناسب موجب خوش‌زبانی و نرمی و اخلاق‌پسندیده در وی می‌شود و با گوشت و خون او آمیخته می‌شود و از او یک انسان با ادب و باوقار و با تربیت و منبعی سرشار از کمالات و ارزش‌ها می‌سازد

حضرت صادق (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَ هُوَ شَابٌّ مُؤْمِنٌ اخْتَلَطَ الْقُرْآنُ بِلَحْمِهِ وَ دَمِهِ»^۱؛ «کسی که قرآن کریم را می‌خواند و در حالی که جوان باشد قرآن با گوشت و خونس آمیخته می‌شود و سراسر وجودش را با آثار مطلوب بنیان می‌کند.»

امام صادق (علیه السلام) در این زمینه می‌فرماید: «وَيَتَعَلَّمُ الْكِتَابَ سَبْعَ سِنِينَ وَ يَتَعَلَّمُ الْحَلَالَ وَ الْحَرَامَ سَبْعَ سِنِينَ»^۲؛ «نوجوان باید در طی گذراندن هفت سال از عمر خویش به قرآن کریم مبادرت ورزد و در هفت سال به حلال و حرام خداوند متعال بپردازد.»
 این حدیث اشاره به این دارد که در آموزش قرآن کریم و مسائل حلال و حرام به جوان نباید فشار آورده شود و برای

^۱ کلینی، الکافی: ج ۲، ص ۶۰۳.

^۲ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۳۳۱.

تربیت فرزند به هر دست آویزی متوسل می‌شوند، مورد نکوهش قرآن واقع شده است.^۱

۸-۳- شتاب کردن در تربیت

شتاب کردن در تربیت فرزند را می‌توان از دو جهت ضروری دانست: ایجاد عوارض دنیوی چون مرگ و نقص در فکر و... در والدین و تحت تأثیر قرارگرفتن قلب والدین در خواهش‌های نفس و دنیا. بنابراین امام علی (علیه السلام) که همواره نگران به پایان رسیدن عمر و یا عوارضی چون فراموشی و... بودند، به زودی وصیت خود را به امام حسن (علیه السلام) نوشتند و فرمودند: «أَيُّ بَنِي إِيَّيْ لَمَّا رَأَيْتَكَ قَدْ بَلَغْتَ سِنًا، وَ رَأَيْتَنِي أَرْدَادًا وَ هُنَا بَادَرْتُ بِوَصِيَّتِي إِلَيْكَ لِخَصَالٍ مِنْهَا أَنْ يَعْجَلَ بِي أَجَلِي دُونَ أَنْ أَفْضِيَ إِلَيْكَ بِمَا فِي نَفْسِي أَوْ أَنْقُصَ فِي رَأْيِي كَمَا نَقَصْتُ فِي جِسْمِي أَوْ أَنْ يَسْبِقَنِي إِلَيْكَ بَعْضُ غَلَبَاتِ الْهَوَى وَ فِتَنِ الدُّنْيَا وَ تَكُونَ كَالصَّعْبِ النَّفُورِ»^۲؛ ای پسر، هنگامی که دیدم سالیانی از من گذشت و توانایی رو به کاستی رفت، به نوشتن وصیت برای تو شتاب کردم... پیش از آن که اجل فرارسد و رازهای درونم را به تو منتقل کرده باشم و در نظرم کاهشی پدید آید، چنان که در جسم پدید آید.» در مرتبه بعد امام نگران فرزندشان هستند که مبدا تحت تأثیر دنیا و متعلقات آن شود، هرچند باید توجه داشت که امام حسن (علیه السلام) معصوم بودند و گناه در ایشان راهی نداشت، لذا امام علی (علیه السلام) سخنانشان در این جا بیشتر در جهت تربیت مخاطبین خود می‌باشد، و می‌فرماید: «پس در تربیت تو شتاب کردم، پیش از آن که دل تو سخت شود و عقل تو به چیز دیگری مشغول گردد.»^۳

از این جهت والدین نیز باید قبل از این که مرگ به سراغش بیاید و یا دچار پیری و فراموشی و نقص در فکر و جسمش شود و یا فرزندان در معرض هواهای نفسانی و گناه قرار گیرد، به تربیت فرزندان مبادرت ورزد.

^۱ رازی، تفسیر ابوالفتح رازی، ج ۷، ص ۲۱.

^۲ نهج البلاغه، نامه ۳۱، ص ۲۸.

^۳ همان.

۹-۳- داشتن اخلاص در کار

اخلاص در دین وقتی به معنای واقعی کلمه، محقق می‌شود که شخص عابد چیزی را اراده نکند مگر با حب قلبی و علاقه درونی، در عبادتش هم چیزی به جز خود خدا نخواهد، تنها معبود و مطلوبش خدا باشد، و نه هیچ شریک دیگر، و نه هیچ هدفی دنیوی، و حتی هیچ هدف اخروی، یعنی رسیدن به بهشت و خلاصی از آتش و امثال این‌ها، پس خالص داشتن دین برای خدا به همین است که در عبادتش محبتی به غیر خدا نداشته باشد.^۱

امام علی (علیه السلام) در خطبه یک، اخلاص را از طریق نفی صفات خالق از مخلوق بیان می‌کنند، یعنی صفات خالق را از صفات مخلوق جدا کردن «... كَمَا أَلْ تُؤْجِيهِ الْإِخْلَاصُ لَهُ وَ كَمَالُ الْإِخْلَاصِ لَهُ نَفْيُ الصِّفَاتِ عَنْهُ...». از این جهت یکی از ویژگی‌های مهم والدین در فرزند پروری، داشتن اخلاص در کارش است، یعنی فقط برای خدا کار کند، نیتش را الهی کند و اغراض دیگری نداشته باشد.

نتیجه گیری

فرزندپروری، یکی از مهم ترین ابعاد تربیتی الگویی بانوان در نهج البلاغه است. این کتاب با گشودن راه خیر و شر، امکان انتخاب را به انسان عطا کرده و با این روش او را به پیروی از راه هدایت فرا می‌خواند. همچنین قرآن

^۱ طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۳، ص ۲۴۷

کریم، پیمودن مسیر شر را گناه و ظلم به نفس و آن را موجب رسوایی و دوری از خدا می‌داند. بنابراین والدین به عنوان آغازکننده فعالیت تربیتی، نقش مهمی را در تعلیم و تربیت ایفا می‌کند. او باید به عنوان یک الگوی مناسب فرد با تقوا و خودساخته ای باشد که قبل از هر کار در تزکیه نفس و پاکی خود از آلودگی‌ها کوشیده است تا بتواند تاثیر مثبتی بر فرزندان داشته باشد. او باید در ابتدای هر کاری نام خداوند متعال را به زبان آورد و اولین کارش به عنوان یک انسان رشدیافته، سپاس و ستایش خداوند متعال باشد. والدین باید این توانایی را داشته باشند که در دلهای مأیوس و ناامید فرزندان که هنوز از شناخت کافی برخوردار نیستند، جرقه ایمان و امید و شادی را زنده کند. او باید بتواند به افکار فرزند جهت دهد و آن‌ها را به تلاش وادارد، چراکه خداوند متعال از روح خود در انسان دمیده است و چه منزلتی بالاتر از این برای انسان است. والدین باید فرزندان را با تمام سختی‌هایی که در این دنیا با آن‌ها روبه رو می‌شوند آشنا کنند و در گفتن واقعیت‌ها ابایی نداشته باشند. هدف داشتن در کار برای والدین بسیار امر ضروری است و در این راستا باید وظایفش را به خوبی انجام دهد و به حقایق اعتراف کند و آن‌ها را انجام دهد و هدف و رسالت بزرگی که بر دوشش قرار داده شده را به درستی بشناسد و به خوبی انجام دهد.

فهرست منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

۱- ابن منظور، محمد بن مکرم، «لسان العرب»، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ ق.

۲- آمدی، عبدالواحد، «غررالحکم و درر الکلم»، قم: امام عصر، چاپ هفتم، ۱۳۸۹ ش.

۳- ابن فارس، ابوالحسن احمد، «مقایس اللغه»، تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۸۷ ش.

۴- بستانی، «فرهنگ ابجدی»، ترجمه: فوادافرام بستانی، نشر: اسلامی، چاپ: دوم، ۱۳۷۶.

۵- جوهری، اسماعیل بن حمار، «المصاحح»، تهران: امیری، چاپ اول، ۱۳۶۹ ش.

۶- حرعاملی، محمد بن حسن، «وسائل الشیعه»، مترجم: عبدالرحیم ربانی، قم: موسسه آل البيت، ۱۴۰۹ ق.

۷- دهخدا، علی اکبر، «لغتنامه دهخدا»، تهران: روزنه، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ش.

۸- راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن مفضل، «مفردات الفاظ القرآن»، تهران: سبحان، ۱۳۸۶ ش.

۹- سالاری فر، محمدرضا، «خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی»، نشر: سمت، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ: پانزدهم، ۱۳۸۵.

۱۰- ساربان، حمیده، «در ارتباط نگرش های تربیتی والدین با ابعاد سلامت روانی»، اجتماعی نوجوانان دختر، نشریه: روان شناسی مدرسه، شماره: ۳، ۱۳۹۲.

۱۱- شعبانی، زهرا و دیگران، «بررسی رابطه شیوه های فرزندپروری والدین با افسردگی»، نشریه: خانواده و پژوهش، شماره: ۳۶، ۱۳۹۶.

۱۲- عمید، حسن، «فرهنگ فارسی عمید»، تهران: جاویدان، چاپ هشتم، ۱۳۵۴ ش.

- ۱۳- قائمی، علی، «سازندگی و تربیت دختران»، تهران: انجمن اولیا و مربیان، چاپ سوم، ۱۳۷۶ ش.
- ۱۴-.....، «نقش مادر در تربیت فرزند»، تهران: امیری، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۷ ش.
- ۱۵- قرشی، «قاموس قرآن»، ج ۵، نشر: دارالکتب الاسلامیه، چاپ: سیزدهم، ۱۳۷۸.
- ۱۶- مجلسی، محمدباقر، «بحارالانوار»، تهران: اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ ش.
- ۱۷- محمدی ری شهری، محمد، «گزیده حکمت نامه پیامبر (ص)»، تهران: دارالحديث، چاپ سوم، ۱۳۹۴ ش.
- ۱۸- مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، «دانشنی‌های جوانان»، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، چاپ اول، ۱۳۸۸ ش.
- ۱۹- مصطفوی، حسن، «التحقیق»، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول، ۱۳۶۰ ش.
- ۲۰- نوری، محدث، «مستدرک الوسائل»، بیروت، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، ج ۱۵، ۱۴۰۹ ق.
- کتب عربی
- ۱- خزاز رازی، علی بن محمد، «کفایه الاثر»، بیروت: مکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۴۰۶ ق.
- ۲- طبرسی، فضل بن حسن، «مجمع البیان»، ج ۶، نشر: بیان جوان، قم، ۱۳۹۰.
- ۳- متقی هندی، حسام الدین، «کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال»، ج ۱۶، بیروت، ناشر: موسسه الرساله، ج ۶، ۱۴۰۹ ق.